

А. Р. Яворськийздобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти
Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

ДУХОВНО-МОРАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ ПІДЛІТКІВ В АСПЕКТІ ПРОФІЛАКТИКИ ПРАВОВОГО НІГІЛІЗМУ

Актуальність проблеми зумовлена потребою у формуванні особистості, здатної адаптуватися до прийнятих соціальних норм і спроможної до постійного самовираження, не переступаючи рамки норм чинного законодавства, та недостатністю висвітлення у вітчизняних наукових джерелах проблеми духовно-морального виховання як засобу профілактики правового нігілізму серед підлітків. Мета статті – розкрити можливості морально-духовного виховання стосовно профілактики правового нігілізму серед підлітків.

Визначено поняття «нігілізм» як заперечення існування самостійного «сенсу» у будь-якому вигляді, що породжує заперечення значущості загальних прийнятих моральних, духовних та культурних цінностей, невизнання будь-яких авторитетів. Розкрито причини правового нігілізму серед підлітків (маніпулятивний вплив засобів масової інформації; криза сім'ї та сімейних цінностей, жорстоке аморальне поводження з дітьми в сім'ї; низький рівень культурного розвитку та духовно-моральної вихованості населення; соціально-економічні проблеми суспільства тощо). Висвітлено значення духовно-морального виховання підлітків для профілактики правового нігілізму, що сприяє формуванню загальнолюдських моральних якостей особистості, її залученню до цінностей культури, усвідомленню цінності особистості як духовної істоти тощо, що досягається завдяки злагодженому виховним впливам сім'ї, закладів освіти, засобів масової інформації. Підкреслено значення сім'ї та закладів освіти у формуванні духовності підлітків, їхньої моральної та правової культури (збереження сімейних і національних традицій, виховання шанобливого ставлення до людей та їхньої праці, культури та історії країни), що здійснюється завдяки врахуванню талантів і здібностей дітей у навчанні та вихованні, спрямуванні їх до саморозвитку та самовираження, участі у суспільно значимих справах, формуванню самостійності і відповідальності підлітків тощо.

Ключові слова: духовно-моральне виховання, правовий нігілізм, підлітки, сім'я, профілактика, самовираження, заклади освіти.

Постановка проблеми. Одним з основних завдань державних інститутів є виховання у молоді потреби і готовності дотримуватися правових норм сучасного суспільства, виявляти високу громадянську дисциплінованість та організованість. Причому, вибір правової поведінки має базуватися на моральній переконаності особистості в необхідності та доцільності такої поведінки, а не на страху перед законом. Разом з тим, зараз подекуди в молоді спостерігається недостатній рівень сформованості моральної культури й духовності, виявлення правового нігілізму, що потребує переосмислення всього процесу організації та здійснення правового виховання.

У різні часи й у різних країнах суспільство виражало занепокоєння і певне невдоволення моральною культурою молоді. Ще навіть за часів єгипетських фараонів і давньогрецьких філософів були відомі нарікання на моральний занепад молоді. Утім, потрібно визнати, що в наш час ця проблема набула особливої гостроти і чинить значний вплив, передусім, на підростаюче покоління, погіршуючи рівень загальної моральної культури і духовності населення. Сьогоднішня педагогічна наука, як невід'ємна складова моральної культури

людства, шукає нові шляхи формування морально-духовного світу підлітків. Саме вона відображає накопичену тисячолітню мудрість освіти та виховання молодого покоління. Основними моральними цінностями молодих людей сучасного суспільства має бути: свобода, чесність, порядність, любов, людина, совість, надія, віра, прощення та милосердя [2, с. 51].

Підлітковому віку властива спрямованість у майбутнє. Але уявна молодими людьми ідеальна картина майбутнього життя різко контрастує з реальністю. Це призводить до зниження рівня ціннісних орієнтацій та ідеалів, викликає почуття розчарування, а іноді – і бурхливі протести, що найяскравіше виявляється в періоди гострих громадських криз та стає причиною формування правового нігілізму, загалом. Унаслідок цього, підвищується рівень злочинності серед підлітків. З огляду на це важливим є вивчення питання профілактики правового нігілізму серед підлітків, у тому числі завдяки їх духовно-моральному вихованню.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід відзначити, що проблеми профілактики правового нігілізму серед підлітків й формування їхньої правової свідомості є актуальними питаннями, що

досліджуються сучасними вченими. Так, питання профілактики злочинності серед неповнолітніх правопорушників та формування правової культури особистості у вітчизняній науці вивчають такі вчені, як О. Ганзенко [4], О. Подільник [7]. Значення духовності і моральних цінностей для виховання і розвитку особистості розкривають у своїх роботах І. Бех [1], Н. Варивода [2], Т. Ващенко [3].

Так, В. Мозгова розглядає питання суті злочинності неповнолітніх, визначаючи її як відносно масовий соціальний феномен, що виражається у статистичній сукупності фактів протиправної (кримінально забороненої) поведінки суб'єктів злочину віком від 14 до 18 років на певній території за відповідний період часу [6, с. 143].

У цьому контексті цікавими є дослідження О. Подільника, на думку якого неповнолітнім правопорушникам іноді притаманне почуття сорому, однак в ослабленій формі, а тому вони часто бувають нестриманими і жорстокими, що ще більше ускладнює їхній стан. Вони звинувачують у цьому дорослих, які, на їхню думку, не змогли забезпечити належну увагу своїм дітям і допомогти їм у скрутну хвилину. Утім, тільки спільними стараннями і розумним підходом можна мінімізувати явище злочинності серед неповнолітніх [7, с. 124].

Окрема увага в дослідженнях проблем правової освіти і профілактики правового нігілізму серед молоді приділяється вивченню впливу засобів масової інформації, зокрема інтернету, на злочинність серед неповнолітніх. Сучасний розвиток технологій, на думку Н. Вариводи, вплинув на те, що значна частина підлітків сьогодні надає перевагу вже не вулиці, а саме мережевим комп'ютерним іграм та інтернету. Тотальне поширення соціальних мереж серед молоді за не досить сформованої психіки та свідомості, коли не повною мірою розуміється різниця між добром і злом, часто спричиняє виникнення різних неприємних і складних ситуацій [2, с. 51].

Утім, залишається ще багато нерозв'язаних питань щодо боротьби із таким небезпечним явищем, як правовий нігілізм серед підлітків. Попередити і побороти його поширення можна лише тоді, коли будуть з'ясовані чинники його появи й існування серед підлітків та основні джерела, що його живлять і відтворюють. Зазначене небезпечне явище може стати доволі суттєвою перешкодою на шляху державно-правового реформування, а тому потребує особливого теоретичного і практичного переосмислення.

Мета статті – розкрити можливості морально-духовного виховання стосовно профілактики правового нігілізму серед підлітків.

Виклад основного матеріалу. Нігілізм означає заперечення існування самостійного «сенсу» у будь-якому вигляді. Він породжує заперечення особливої свідомості людського існування, значущості загаль-

них прийнятих моральних, духовних та культурних цінностей, невизнання будь-яких авторитетів.

Основи благополучної юності і формування індивідуальності особистості закладаються в дитинстві і підлітковому віці. Нездатність підлітків досягнути особистої ідентичності призводить до кризи ідентичності, що найчастіше характеризується нездатністю дитини вибрати кар'єру або продовжити освіту. Багато підлітків почуваються ніяково в цій кризі, переживають пронизливе почуття своєї неспроможності, душевного розладу і безцільності.

Інформаційне суспільство в період глобалізації кидає виклик усім формам і видам морального виховання у звичному для нас сенсі. Особливо сильним є вплив засобів масової інформації. Зокрема, рекламні ролики настільки сильні, що йде постійне маніпулювання свідомістю підростаючого покоління. Маніпулювання відбувається такими цінностями, як свобода, справедливість, сім'я. Тому рекламна інформація може виступати як творчим, так і руйнівним початком. Звідси виникає проблема розвитку інформаційної культури молодих людей. Залежно від того, яким буде цей простір, позитивним або негативним, системотворюючим або руйнівним, із духовно-моральними цінностями або без них, залежатиме і якість людського життя та освітньої діяльності, формування ідеалу громадянськості й усвідомлення поняття «громадянин».

Безперечним є той факт, що нігілізм за своєю природою та змістом є негативним. Утім, деякі вчені вважають, що іноді нігілізм буває позитивним у своєму спрямуванні, але всю енергію черпає з пристрасті до руйнування морально-духовної суті і досягає своєї мети в той момент, коли робить «дегуманізовану нову людину». Унаслідок цього зникає морально-духовний вплив на людину та суспільство, а відтак – нігілізм повинен поступитися місцем іншому, «конструктивнішому» руху, який здатний діяти на основі позитивних змін [4].

Духовне виховання визначається як процес створення умов (особистих, матеріальних, духовних, організаційних) для розвитку духовної сфери людини, її внутрішнього світу. Процес духовного виховання має вплив на етичну, естетичну, інтелектуальну і релігійну сфери життя вихованця.

Духовне виховання здійснюється шляхом:

- 1) створення ідеалу значимого «Іншого» в тому або іншому розумінні (людини – у світській педагогіці, Бога і людини – у конфесійній педагогіці);
- 2) залучення підростаючого покоління до абсолютних цінностей, які можуть бути описані тріадою «Істина – Добро – Краса»;
- 3) залучення людини до цінностей культури;
- 4) надання допомоги вихованцю в усвідомленні неперехідної цінності його особистості як духовної істоти.

Духовне виховання здійснюється в сім'ї, закладах освіти, недільних школах, а також засобами друку, радіо, телебачення, мистецтва тощо.

Отже, духовне виховання визначається як феномен, що забезпечує формування загальнолюдських моральних якостей особистості. Розуміння духовного виховання дитини є дивергентним. Воно застосоване як до духовного виховання світського, так і до християнського духовного виховання [4, с. 5].

Методологічною основою духовно-морального виховання дітей та молоді традиційно були і є сім'я, педагогіка (дошкільна та шкільна), а також релігійна культура, яка останнім часом реабілітується у всьому багатстві її виявів [3, с. 24].

У наш час і в попередні роки спостерігається відмова від атеїстичного підходу до виховання дітей на користь духовно-релігійного виховання, основним завданням якого є знаходження деякої реальності, що структурує, яка, залишаючись за кадром, установлює основні, фундаментальні якості феномену духовного виховання [2].

Специфіка здійснення виховання духовно-моральної особистості в сучасних умовах породжує необхідність допомогти батькам усвідомити, що насамперед у сім'ї повинні зберігатися і передаватися моральні та духовні звичаї та цінності, створені предками, і що батьки відповідальні за виховання дітей. Педагогіка спрямовує виховання на конкретну особистість, яка має бути відповідальною не лише за своє життя, а й за збереження та розвиток історичних та культурних традицій свого народу. Релігійна педагогіка у всі часи збагачувала педагогіку світську цілісністю світорозуміння, досвідом морального способу життя, розвитку гармонійної особистості. Поняття «моральний» і «духовний» у педагогіці визначаються так: духовність – це стан близькості душі, внутрішнього світу людини; моральність – це тверда постійна рішучість волі йти за добрими потягами серця та совісті (добролюбство).

Виховна робота починається з сім'ї. Сучасний стан проблеми правового нігілізму є результатом невирішених проблем підготовки молоді до життя. Цьому не завжди приділяється достатньо уваги, і багато сучасних проблем – розпад сім'ї, низький рівень народжуваності, аборти, покинуті діти – наслідок такого підходу.

Свідоме ухилення батьків від духовно-морального виховання дітей негативно впливає на формування усвідомлення підлітком своєї відповідальності за вчинення правопорушення в майбутньому. Ця проблема пов'язана переважно із скрутним матеріальним становищем в сім'ї, відсутністю в дорослих часу на виховання дітей і спілкування з ними, вихованням дитини в неповній сім'ї, розлученням батьків. Жорстоке аморальне поводження з дітьми в сім'ї, яке виявляється у фізичному або психічному насильстві, застосування

неприпустимих прийомів виховання, приниження гідності дітей, також спричиняє зростання злочинної діяльності серед неповнолітніх [6, с. 145].

Серйозною причиною здійснення злочинів неповнолітніми є психічні розлади, які пов'язані з недостатнім моральним вихованням. За даними статистики майже 80% злочинів здійснюється підлітками, що мають психічні аномалії, стерті або нерозгорнені форми духовної та психічної патології, більшість з яких можна було попередити за допомогою належного морально-духовного виховання особистості. Поширеність психічних захворювань у неповнолітніх злочинців пояснюється тим, що психічні відхилення за певних умов сприяють здійсненню правопорушень, а недостатнє духовне виховання, породжує антигромадську поведінку, яка, у свою чергу, стає причиною виникнення психічних аномалій [8, с. 87].

Саме підлітковий віковий період людини визначає розуміння позиції дорослого світу. У цей час важливо приділити особливу увагу духовно-моральному вихованню підлітків, ураховуючи їхні таланти, здібності, готовність до саморозвитку, самовизначення та самовираження, рівень сформованості самосвідомості та інші фактори, які виступають регулюючими моментами процесу розвитку. Бажання підлітків самовиражатися та досягнутий рівень психічного розвитку викликають у них потребу в самостійності, визнанні з боку дорослих та самоствердженні завдяки участі в суспільно значимих справах [1].

Більшість з того, що діти і молодь чують і бачать у сім'ї, засобах масової інформації та інших джерелах, не тільки не готує їх до сімейного життя, а й навпаки – робить їх безвідповідальними у ставленні до сім'ї та всього соціуму. Відповідно, завдання держави і громадянського суспільства – зайнятися своєчасною та ефективною профілактичною роботою, зміцнювати інститут сім'ї, організовувати дозвілля молоді, об'єднувати підлітків та дітей для здійснення добрих справ.

Виховний потенціал традицій полягає у вихованні потреби та позитивного ставлення до праці, потреби робити людям добро, наданні самостійності у виконанні дорученої справи; вихованні любові до етнічного роду занять; вихованні поваги та дотриманні традицій поведінки в суспільстві; формуванні соціальної поведінки підростаючого покоління серед свого етносу; регулюванні відносин між поколіннями, прищепленні шанобливого ставлення до батьків, старших за віком людей; формуванні прихильності до рідного краю, дбайливого ставлення до природи, тваринного та рослинного світу, розвитку вміння аналізувати явища природи тощо [6, с. 143].

Зберігачем традицій є сім'я як структура спільності людей, що живуть разом, пов'язані спорідненими узами, ведуть спільне господарство і несуть у собі етнічні характеристики традиційної системи

сімейного виховання. У сучасних умовах необхідний розвиток виховного потенціалу сім'ї щодо використання традицій в етнокультурному вихованні дітей та підлітків. Традиції втілюють моральний досвід поколінь, і їх опанування виступає показником етнокультурної вихованості людини [9, с. 333].

Аналізуючи життя людини, її вчинки, поведінкову стратегію, батьки і педагоги мають зробити висновок, що формування моральних якостей підлітка безпосередньо залежить не лише від бажань сім'ї, школи, але і соціального замовлення суспільства, у цілому, і виявляється в очікуваному від його членів служінні батьківщині, яскраво вираженій громадянській позиції та відповідальній поведінковій стратегії. Мірилом засвоєння критеріїв моральності є аналіз поведінки підлітків у міжособистісних стосунках. Зокрема, адекватність міжособистісної взаємодії підлітків безпосередньо залежить від досконалості організації процесу морального виховання підлітків у закладах освіти і при неформальному спілкуванні. Суб'єктивне ставлення підлітка до однолітків, дорослих людей, навколишнього соціуму у вигляді толерантності, прийняття іншої людини, формування шанобливого до неї ставлення є свідченням моральності та належного духовного виховання особистості.

Наука і релігія не суперечать одна одній, оскільки в них різні сфери дослідження. Наука вивчає природу, фізичні об'єкти і явища, маючи справу з істинами відносними. Релігія пізнає Бога, торкаючись істин абсолютних. Наука допускає втручання вищих сил (божества) в закони земного життя (феномен «дива»), не вивчаючи їх; релігія виявляє відношення людини до цих надприродних сил і початків життя та говорить про можливості і умови їх вияву. Віра виключно в науку є віра в те, що окрім емпіричного, наукового, немає інших способів пізнання світу, іншої області буття та інших істин. Релігійна віра дає можливість відчути ці істини і зрозуміти залежність видимого світу від світу невидимого, вищого, розумно-духовного.

Висновки та пропозиції. Отже, на сучасному етапі розвитку системи освіти недосконалість законодавства, бюрократичні перепони, криза сім'ї та сімейних цінностей, низький рівень культурного і духовного розвитку населення спричиняють загострення проблеми формування моральної і правової культури підростаючого покоління. Виникла ситуація, коли система цінностей і загальноприйнятих норм перестає впливати на поведінку значної кількості людей, і в них формується переконання, що свої права і потреби неможливо реалізувати законним шляхом. І діти безпосередньо стикаються з цим питанням з самого початку свідомого життя. Велика небезпека, яка може виникнути в суспільстві, – не розвал економіки, а руйнування особистості. Нині матеріальні цінності домінують над духовними,

тож у дітей формуються спотворені уявлення про доброту, милосердя, великодушність, справедливість, громадянськість та патріотизм. Високий рівень дитячої злочинності викликаний загальним зростанням агресивності та жорстокості у суспільстві. Окрім того, триває руйнація інституту сім'ї: у дітей формуються недружні, антибатьківські та антисімейні установки. Поступово втрачаються дитячі форми колективної діяльності.

Одна з проблем сучасної освіти полягає в тому, що у процесі виховання не дотримується історична спадкоємність поколінь. Діти позбавляються можливості брати приклад із людей, які жили в минулому, не знають, як люди розв'язували свої проблеми, що стало з тими, хто пішов проти найвищих цінностей, і з тими, хто зміг змінити своє життя, подаючи яскравий приклад нащадкам. Утім, основні моральні і правові цінності, норми і переконання закладаються саме в підлітковому віці. З огляду на це важливо формувати в підростаючого покоління загальнолюдські цінності, заклади основи духовності і моральної культури, зокрема завдяки духовно-моральному вихованню в сім'ї та закладах освіти, позитивному виховному впливу засобів масової інформації.

Дана стаття не вичерпує всіх аспектів досліджуваної проблеми. Перспективними вважаємо дослідження генези формування поняття «правовий нігілізм» у вітчизняній та світовій науковій думці, детальне вивчення ознак і причин правового нігілізму серед дітей і підлітків.

Список використаної літератури:

1. Бех І. Особистість на шляху до духовних цінностей: монографія. Київ: Букрек, 2018. 320 с.
2. Варивода Н. Моральне виховання особистості: ціннісний аспект. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2017. № 6. С. 50-58.
3. Ващенко Т. Діагностика моральних цінностей особистості школярів. *Рідна школа*. 1996. № 2. С. 24-25.
4. Ганзенко О. Формування правової культури особи в умовах розбудови правової держави Україна : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2003. 15 с.
5. Кельман М., Мурашин О. Загальна теорія держави і права: підруч. Київ: Кондор, 2008. 477 с.
6. Мозгова В. Поняття та особливості злочинності неповнолітніх. *Юридичний вісник*. 2014. № 2. С. 142-147.
7. Подільник О. Особливості злочинності неповнолітніх жінок. *Питання боротьби зі злочинністю*: зб. наук. праць. Харків, 2004. Вип. 8. С. 124.
8. Рабінович П. Основи загальної теорії права та держави: навч. посіб. Львів : Край, 2007. 187 с.
9. Скакун О. Теорія держави і права: підруч. для студ. вищ. навч. закл. Харків: Консум, 2008. 655 с.

Yavorskyi A. Adolescents' Spiritual and Moral Education in Prevention of Legal Nihilism

The problem relevance is caused by the need to form a personality who is able to adapt to accepted social norms and is capable of constant self-expression without exceeding the framework of current legislation norms, and insufficient coverage of the issues of spiritual and moral education as a means of preventing legal nihilism among teenagers in Ukrainian scientific sources. The purpose of the article is to reveal the role of moral and spiritual education in preventing legal nihilism among teenagers.

The concept of nihilism is defined in the article. It is the denial of the existence of an independent "meaning" in any form, which gives rise to the denial of the significance of generally accepted moral, spiritual and cultural values, non-recognition of any authorities. The causes of legal nihilism among teenagers are revealed. They are: manipulative influence of mass media; crisis of family and family values, cruel immoral attitude to children in families; people's low level of cultural development, spiritual and moral upbringing; social and economic problems in society, etc. The importance of adolescents' spiritual and moral education for preventing legal nihilism is highlighted. It contributes to the formation of person's universal moral qualities, their involvement in cultural values, awareness of person's value as a spiritual being, etc. It is achieved due to the coordinated educational influences of family, educational institutions and mass media. The importance of family and educational institutions in the formation of adolescents' spirituality, their moral and legal culture is emphasized. It is focused on maintaining family and national traditions, forming a respectful attitude to people and their work, culture and history of the country. It is carried out due to considering adolescents' talents and abilities in training and upbringing, directing them to self-development and self-expression, participating in socially significant affairs, forming adolescents' independence and responsibility, etc.

Key words: *spiritual and moral education, legal nihilism, adolescents, family, prevention, self-expression, educational institutions.*